

Karmeliterne i Sæby Kirke

Af Kaare Rübner Jørgensen

I året 1469 stiftedes et karmeliterkloster i den lille landsby og fiskerleje Sæby i Vendsyssel¹. Det var karmeliterordenens femte kloster i Danmark. Samtidig var det det første, der blev placeret vest for Storebælt, da de fire ældste alle lå i det østlige Danmark, i henholdsvis *Landskrona* (stiftet 1410), *Skælskør* (1418), *Helsingør* (1430) og *Varberg* i Halland (1460'erne)². Ifølge en ordenstradition, der 50-60 år senere gengives af *Christiern Pedersen*, skulle fundatorerne have været kong Christiern I og biskop Jakob Friis af Børglum. Vi får her ingen oplysning om, hvad kongen har givet, men om Børglumbispen meddeles, at han overgav brødrene landsbyens gamle sognekirke samt skænkede dem den omkringliggende jord til opførelse af klosterbygninger³.

Karmeliterne er formodentlig straks gået i gang med de nødvendige bygningsarbejder. Foruden opførelsen af forskellige klosterbygninger – af hvilke intet er tilbage i dag – ombyggede de den gamle sognekirke, således at den bedre kunne tjene sit dobbelte formål som kloster- og sognekirke: i øst tilbyggedes et nyt kor, i vest et tårn og i syd et tværskib. Samtidig blev selve kirkens skib forhøjet og forsynet med nye hvælvinger. Disse bygningsarbejder anses normalt for afsluttet mellem 1490 og 1510⁴. Herefter blev flere af de nye hvælvinger i kirken dekoreret med kalkmalerier.

[1] *Christiern Pedersen: Den danske Krønike, Danske Skrifter*, ed. C.J. Brandt, Kbh. 1856, V p. 508.

[2] *Christiern Pedersen*: pp. 485-486 og 508.

[3] *Christiern Pedersen*: p. 508, cf. pave Pius II's bekræftelsesbreve af 24. oktober 1475, *Acta Pontificum Danica* IV. nos. 2662-2663.

[4] *Vilh. Lorenzen: De danske Karmeliterklostres Bygningshistorie*, Kbh. 1924 pp. 9-19, *Anton Jakobsen: Sæby Kirke, Festskrift ved Sæby Købstads 400-Aars-Jubilæum 10. August 1924*, Sæby 1924 pp. 35-36, *Mogens Bencard: Carmelite Art and Architecture in Denmark, Carmelus 4, Romae 1957* pp. 71-83 og *Chr. Kjærsgaard: Sæby Kirke, En kortfattet vejledning for besøgende*, Sæby u. å.

Kalkmalerierne i Sæby kirke blev afdækket og restaureret af konservator *Eigil Rothe* fra Nationalmuseet i 1906. De står endnu den dag i dag ganske friske og klare i farverne og er relativt velbevaret. Da de desuden er blandt de meget få ikonografiske minder, der er bevaret ikke alene om karmeliternes, men om samtlige tiggermunkes virksomhed i Danmark, må de have stor kulturhistorisk værdi.

I de to første fag fra øst finder vi otte scener fra jomfru Marias barndomshistorie afbildet. De er ikke, som meddelt af *Niels M. Saxtorph*, taget fra det apokryfe Jakobsevangeli⁵, men fra dettes mere populære og legendariske udformning i det ligeledes apokryfe Pseudo-Matthæusevangeli⁶. Heri fortælles, at jomfru Marias forældre, Joachim og Anna, havde været gift i 20 år uden at få børn. Da Joachim en dag sammen med andre repræsentanter for Israels tolv stammer ville ofre i templet, blev han bortvist af ypperstepræsten Ruben, fordi Herren ikke havde fundet ham værdig til at blive velsignet med afkom. Joachim blev derfor meget bedrøvet, forlod hustruen og drog op i bjergene for at vogte sin hjord og skjule sin skam. Medens han opholdt sig dér, bad hustruen Anna Herren opfylde ønsket om børn. En dag, da hun opholdt sig udendørs i sin have, blev denne bøn hørt af Helligånden, der meddelte hende, at hun nu var frugtsommelig. Samtidig fik hun at vide, at hun skulle begive sig til Den gyldne Port i Jerusalem for at møde sin mand, der efter fem måneders ophold i bjergene ville vende hjem.

Også ægtemanden Joachim havde, mens han levede i bjergene, bedt Herren om afkom. Også denne bøn blev besvaret. En engel i skikkelse af en ung mand viste sig for ham og lovede ham en datter. Joachim takkede, ofrede til Herren og begav sig derpå til Den gyldne Port, hvor ægtefællerne mødtes. Straks derefter gik han til templet og modtog ypperstepræstens velsignelse. Nogen tid efter fødte Anna så Maria, der allerede som spæd udmærkede sig fremfor andre børn. Hun kunne således – siges der – i seks måneders alderen gå syv skridt. Senere, da hun var tre år gammel, blev hun af forældrene ført til templet i Jerusalem for dér at blive indviet til Herrens tjenerinde. Hun var da selv i stand til at gå op ad tempeltrappens 15 trin uden hjælp⁶.

[5] *Niels M. Saxtorph*: Jeg ser på kalkmalerier, Kbh. 1967 pp. 34-35, cf. *Anne Riising*: Danmarks middelalderlige Prædiken, Kbh. 1969 p. 272.

[6] *Montague Rhodes James*: Apocryphal New Testament, Oxford 1953 p. 73, cf. pp. 39-42.

Det er disse legendariske beretninger, vi ser i Sæby kirke. I det første fag findes bortvisningen fra templet, hvor vi ser begge forældre blive afvist af ypperstepræsten og hans tjener. Dernæst ses forældrenes afsked med hinanden, hvor Joachim står rejseklædt med taske og stav, Joachims bøn i bjergene, en bøn der også udtrykkes med tekstbåndene »*Domine exaudi orationem meam*«, hvortil englen svarer »*vade in portam auream*«, og til sidst hustruens bøn, der bønføres af englen, her i skikkelse af en ung mand, med ordene »*Salve Anna, decor celi, mater es*«.

I det andet fag finder vi skildret forældrenes gensynsglæde ved Den gyldne Port, ypperstepræstens velsignelse – også her er begge forældrene tilstede med Helligåndsdue svævende over deres hoveder – Marias fødsel og endelig den 3-årige Maria på vej op ad tempeltrappens mange trin. To munke, der efter ordensdragten at dømme er franciskanere, ses knælende under trappen⁷.

Disse motiver fra Marialegenden er uhyre sjældne på danske kirkers vægge og hvælvinger. De findes i dag kun få steder. Enkelte af motiverne ses således i Ejning og Skive kirker i Jylland, nogle flere i Kjeldby på Møen og Kirke Stillinge på Sjælland, mens en lignende stor Mariaserie findes i S:t Nicolai kirke i Sölvesborg i Blekinge⁸. Ser vi bort fra Sölvesborg, findes der intetsteds i Danmark så mange Mariabilleder som her i Sæby kirke. Det er derfor en enestående serie billeder, der klart illustrerer den blomstrende Mariadyrkelse i tiden kort før den lutherske reformation.

Det er ikke tilfældigt, at vi netop i Sæby kirke finder disse Mariamotiver. Ligesom S:t Nicolai i Sölvesborg tilhørte Vor Frue i Sæby karmeliterne, hvis orden var en Mariaorden, der specielt havde til opgave at ære jomfru Maria og hendes moder Anna. Dens officielle navn var »*ordo fratrum beatæ virginis Mariæ de Monte Carmelo*«, hvorfor munkene mange steder kaldtes Mariabrødre⁹. Ligeledes finder vi, at vor landsby Sæby i klostertiden ofte benævntes Mariested, for

[7] Saxtorph pp. 262-266.

[8] Saxtorph pp. 169-170, 215-216, 275 og 284, Sture Fjellander: Kring Vårfruklosteret i Sölvesborg, *Blekingeboken* 1953 p. 55 f.

[9] Om ordenens historie i almindelighed Max Heimbucher: Die Orden und Kongregationen der katolischen Kirche, Paderborn 1934 II afsnit V, Joachim Smet OCarm: The Carmelites, A History of the Brothers of Our Lady of Mount Carmel, Private Printing 1975.

eksempel i det ene af pave Pius II's bekræftelsesbreve på klostrets oprettelse fra 1475¹⁰. Selvom Mariadyrkelse ikke var noget karmelitermonopol, men – som alle ved – almindeligt udbredt overalt i senmiddelalderen, synes der alligevel at ligge en ganske klar og bestemt ordensideologi bag kalkmalerierne i kirkens to første fag¹¹.

Men der er flere karmelitertræk i Sæby kirke. I kalkmalerierne i kirkens tredie fag, der skildrer en mere traditionel dommedag over tre kapper samt en højst usædvanlig dødslejescene, ses i østkappen under den forbønsbedende Marias kappe tre knælende karmelitermunke og i nordkappen, hvor de frelst modtages af St. Peter foran Himlens borg en karmelit i forreste række foran biskop og pave. Desuden finder vi en efter danske forhold ganske usædvanlig ordenstradition i de mindre malerier i kappefligene, hvor der i kirkens tre første fag fra øst er afbildet 24 ordensmedlemmer, otte i hvert fag.

Disse 24 karmelitermunke er malet i deres sort-hvide ordensdragt, stående som så mange andre kalkmaleripersoner i en blomst. For de flestes vedkommende er hænderne opløftet som i bøn, men enkelte har dog en bog, andre en bog og pen og atter andre et musikinstrument i hænderne. Ved hver munk findes desuden et skriftbånd, der på latin giver meddelelse om den afbildede broders navn og virke. Disse bånd er desværre kun fragmentarisk bevaret. En fuldstændig og sikker tydning har derfor hidtil ikke været mulig¹². Og derfor er det heller ikke helt klart, hvem der er afbildet i Sæby kirke.

Nu kan disse problemer imidlertid løses. Det viser sig nemlig, at munkene i Sæby ikke har komponeret de 24 skriftbånd selv, men efter al sandsynlighed kopieret dem efter den katalog, som abbeden for benediktinerklostret i Spanheim, *Johannes Trithemius*, i 1492 kompilerede over 75 lærde karmelitermunke¹³. En opstilling, hvor

[10] *Acta Pontificum Danica* IV no. 2662.

[11] Samme fortolkning findes for Sølvesborgs malerier hos *Fjellander* p. 55.

[12] Skriftbåndene blev forsøgt tydet af *Rothe* i 1906, men dennes notater synes at være gået tabt. Hans tydning gengives dog af *Bencard* pp. 77-78. Desuden er enkelte af munkene identificeret af *Gondulphus Mesters OCarm: The Carmelite Province of Denmark 1410 - ca. 1540, Carmelus 3, Romae* 1956 p. 229.

[13] *Ioannis Trithemii: De ortu ac progressu ac viris illvstribvs Ordinis virginis Mariæ de Monte Carmelo, Coloniz* 1643. Om *Trithemius* se *The Catholic Encyclopedia* XV, New York 1913 pp. 62-63, *Dictionnaire de Théologie Catholique* XV, 2, Paris 1950 sp. 1862 og *Smet* p. 164.

begyndelsessætningerne fra Trithemius' biografiske notitser gives parallelt med Sæbyskriftbåndene, vil vise, i hvor stor udstrækning der er tale om egentlig afskrift. Ved gengivelsen af indskrifterne i Sæby, der bygger på iagttagelser gjort i kirken i sommeren 1976, begyndes som hos *Bencard* i det østlige fag, i østkappens nordlige flig.

SÆBY KIRKE

1. Guido perpinanis nacione catalanus t.../ciusdecimus prior prouincialis postea eluquensis epi...

2. gallicus septimus prior ge/neralis tocus ordinis.

3. Guilielmus de samaco carmelitanus / ordinis preclare decus.

4. ...ard...oni... generalis prior tocus / ...is doctor parisiensis.

5. Jo... nacione anglicus prior prouincialis anglicus / doctor p.... virissimus atque deo valde exercitus.

TRITHEMIUS

9. Gvido Perpinianus, natione Cathalanus, duodecimus Prior Generalis, deinde Maioricensis & postea Eluens. Episcopus¹⁴.

4. Nicolaus Gallicus, septimus Prior Generalis totius Ordinis¹⁵.

6. Gvilhelmus de Samuco Carmelitici Ordinis singulare decus¹⁶.

7. Gerardus de Bononia, Generalis Prior totius Ordinis vndecimus, S. Scripturæ Doctor Parisiensis¹⁷.

15. Ioannes de Bachone, natione Anglicus, Prior Prouincialis Angliæ, Doctor Parisiensis, vir vndecunque doctissimus¹⁸.

[14] *Trithemius* p. 39. Begyndelsestallet angiver personens placering i katalogen.

[15] *Trithemius* p. 37.

[16] *Trithemius* p. 38.

[17] *Trithemius* p. 38.

[18] *Trithemius* p. 41.

6. Petrus raimundi de grassa natione gallus /... tarsacii prouincie nabonensis quintusdecimus prior generalis / vir doctus et deo valde deuotus.

7. Simon dea natione teutonicus prior / prouincialis tocus parisiensis.

8. Johannes de alerio tholosanus terciusdecimus prior generalis tocus / ordinis carmelitarum vir in diuinis scripturis valde eruditus atque doctor / sacre theologie seleberrimus.

9. Johannes de regno natione gallus / ... tholosanus in ordinis scripturis doctor.

10. Asbertus natione anglicus / vir in diuinis scripturis eruditissimus.

11. ..hilm..us ..quensis natione ... / prior prouincialis ...ris ..le... / ...

14. Petrus Raymundi de Grassa, natione Gallus, Conuentus Tarsacij, Prouinciæ Narbonensis, quintusdecimus Prior Generalis, vir doctus & deuotus¹⁹.

13. Simon de Spira, natione Teutonicus, Prior Prouincialis totius Alemanniæ, Doctor Parisiensis²⁰.

10. Ioannes de Alerio Tholosanus, tertiusdecimus Prior Generalis totius Ordinis, vir in diuinis Scripturis eruditus²¹.

20. Ioannes de Regno, natione Gallus, Conuentus Tholosanus, in Scripturis sanctis Doctor eruditus²².

22. Osbertus natione Anglicus, vir in diuinis Scripturis eruditissimus²³.

23. Thilmannus Conuentus Aquensis, natione Teutonicus, Prior Prouincialis inferioris Alemanniæ²⁴.

[19] *Trithemius* p. 40-41.

[20] *Trithemius* p. 40.

[21] *Trithemius* p. 39, cf. p. 48 ved *Philippus de Ferraria*: Doctor S. Theologiæ Celeberrimus.

[22] *Trithemius* p. 42-43.

[23] *Trithemius* p. 43.

[24] *Trithemius* p. 43.

12. ...cus dolletorp nacione teutonicus ante thilmannus (!) / ...lis prior inferioris alemanie vir deo ... / .octor parisiensis.

13. Philippus riboti prior prouincialis / catalonie vir in diuinis scripturis studiosus et eruditus.

14. Robertus de mostrolo natione gallus vir in / diuinis scripturis studiosus et eruditus.

15. Johannes Fust conuentus crucenacensis / lector et postea prior / argentinensis.

16. Johannes golen nacione ... prior / vir in diuinis scripturis studiosus et eruditus.

17. Johannes colem nacione normannus prior / vir in diuinis scripturis studiosus et / eruditus.

24. Henricus Dollendorp, natione Teutonicus, ante Thilmannum Prouincialis Prior inferioris Alemanniæ, vir doctus & eruditus²⁵.

25. Philippus Riboti, Prior Prouincialis Cathalonix, vir in diuinis Scripturis studiosus & eruditus²⁶.

26. Robertus de Monstrolo, natione Gallus, vir in diuinis Scripturis studiosus & eruditus²⁷.

27. Ioannes Fust Conuentus Crutzenacensis Lector & postea Prior Argentinensis²⁸.

39. Ioannes de Gluel, natione Teutonicus, Prior Conuentus Goloniensis, vir in diuinis Scripturis eruditus?²⁹

29. Ioannes de Golein, Normannus natione, Prior Rothomagensis, vir in diuinis Scripturis studiosus & eruditus³⁰.

[25] *Trithemius* p. 44.

[26] *Trithemius* p. 44.

[27] *Trithemius* p. 44.

[28] *Trithemius* p. 44.

[29] *Trithemius* p. 48.

[30] *Trithemius* p. 45.

18.ae(?)s.nonis (?) lector e(?)..... / d... prior prouincialis / ...us dacie indust.... /...

19. deuotus
.....

20. ... nazione anglicus doctor oxonensis in scripturis / ... eruditus ingenio subtilis et vehemens.

21. Johannes horubii nazione anglicus doctor / in scripturis sanctis copiosus eruditus.

22. Frater nicolaus mardh nazione iutonis patria dacus / conuentus arusiensis institutor vir in diuinis scripturis copi/osus et longa exercitacione peritus in declamandis ad/populum sermonibus excellentis ingenii ordinisque sui / studiosus amator et cultor deuotus prior prouincialis / prouincie dacie tercius.

38. Ioannes Marre, nazione Anglicus, Doctor Oxoniensis, in Scripturis sanctis studiosus & eruditus, ingenio subtilis & vehemens³¹.

32. Ioannes Hornebij, nazione Anglicus, Doctor in Scripturis sanctis copiosus & eruditus³².

75. Ioannes de Aqua veteri, nazione Teutonicus, patria Brabantinus, Conuentus Mechliniensis, vir in diuinis Scripturis studiosus, & longa exercitacione peritus, in declamandis ad populum sermonibus excellentis ingenij Ordinisq; sui studiosus amator & cultor deuotus³³.

[31] *Trithemius* p. 47.

[32] *Trithemius* p. 46.

[33] *Trithemius* p. 60.

23. tus de beka nacione teutonicusturis / eruditissimus doctor ... opi.... ..bratus / cultor ordinismus.

8. Sibertus de Beka, natione Teutonicus, vir in diuinis Scripturis eruditissimus, Doctor omnium opinione & laude celebratus, cultor sui Ordinis deuotissimus³⁴.

24. Franciscus / ...anus vir diuinis scripturis studiosus et / eruditus.

24. Franciscus Martini, natione Cathalanus, Conuentus Barchinonensis, vir in diuinis Scripturis studiosus & eruditus³⁵.

Denne sammenligning viser, at der i usædvanlig høj grad er overensstemmelse mellem indskrifterne i Sæby og Trithemius' katalog over lærde karmelitermunke. Således finder vi for det første alle Sæbykirkens karmelitermunke på nær de to danske og den ukendte deuotus hos Trithemius. Dernæst genfindes så godt som alle Sæbybåndenes realoplysninger i den tyske benediktiners skrift, idet der af udenlandske oplysninger kun savnes, at Guido af Perpignan var »tercius-decimus prior prouincialis«, at Johannes de Bachone var »atque deo valde exercitus«, at Joahannes de Alerio var »atque doctor sacre theologie seleberrimus«, samt at Henrik Dollendorf var doktor fra universitetet i Paris. Videre viser det sig, at Petrus Raymundi i begge tekster dels benævnes *de Grassa* og ikke *de Insula*, som det ellers var normalt, dels omtales som værende fra *conuentus Tarsacii* i stedet for det korrekte *conuentus Carcassonensis*. Dertil kommer endelig, at selve strukturen i al dens stereotype enkelthed er ganske identisk i de to tekster, og at der er en næsten helt gennemført verbaloverensstemmelse. Der kan derfor ikke være tvivl om, at karmelitermunkene i Sæby har haft et eksemplar af Johannes Trithemius' skrift og anvendt det som forlæg, da de fik dekoreret kirkens hvælvinger med kalkmalerier. Denne konstatering gælder imidlertid kun selve skriftbåndene. Hvad angår personfremstillingen, er kildeforlægget ganske usikkert, da den udgave af Trithemius' skrift, vi kender i dag, er uden billeder. Ligeledes leder man hos Trithemius forgæves efter oplysninger, der kan forklare de afbildede munkes attributter. Dette gør, at

[34] *Trithemius* p. 38.

[35] *Trithemius* p. 46.

vi må regne med, at man også har haft andre skrifter til rådighed i forbindelse med udsmykningen af kirken.

Johannes Trithemius' skrift blev forfattet i 1492³⁶. Formodentlig er det blevet bragt til Danmark og Sæby umiddelbart derefter, thi netop i årene omkring 1500 vides de danske karmelitermunke at have haft gode kontakter med udlandet, blandt andet skabt ved provincial-prioren *Anders Christensens* deltagelse i ordenens generalkapitler i Rom 1492, i Nîmes 1498 og i Placenza 1503³⁷. Det er derfor ikke umuligt, at han eller én i hans følge skulle have bragt skriftet til Danmark.

Hjembringelsen af Trithemius' skrift som udsmykningen i Sæby kirke vidner om en ordenshistorisk bevidsthed og interesse hos de danske karmelitermunke. Denne interesse havde ligesom sine forbilleder ude i Europa et personalthistorisk perspektiv, idet de forfattede skrifter om ordenens historie ofte var lig biografier om ordenens store mænd, det vil sige dens lærde doktorer og generalpriorer. Således skrev den franske munk *Johannes Trisse* (død 1363) afhandlingerne *Tractatus de magistris Parisiensibus* og *Tractatus de prioribus generalibus*³⁸ og generalprioren, franskmanden *Johannes Grossi* (død 1434) en *Tractatus de scriptoribus Ordinis Carmelitarum* og en *Catalogus priorum generalium*³⁹. Desuden vides spanierne *Philippus Riboti* og *Franciscus Martini*, flamlænderen *Arnoldus Bostius* og englænderen *Johannes Baleus* (John Bale) at have forfattet biografiske kataloger over deres ordensfæller⁴⁰. Bag denne aktivitet lå en opfattelse af, at deres medbrødre kunne vokse i dyd ved at høre og læse om fædrenes gode gerninger⁴¹. »Credimus enim ad ædificationem iuniorum Fratrum non mediocriter proficere, si viros eruditione insignes, qui in ordine

[36] *Trithemius* p. 61.

[37] *Acta Capitulorum Generalium ordinis fratrum b. v. Mariæ de Monte Carmelo*, vol. 1, ed. *Gabriel Wessels OCarm*, Romae 1912 pp. 296, 305 og 315.

[38] Trykt i *Bartholomaeus Maria Xiberta OCarm: De scriptoribus scholasticis saeculi xiv ex ordine Carmelitarum*, *Bibliothèque de la revue d'histoire ecclésiastique*, fasc. 6, Louvain 1931 pp. 23-39 og 39-42.

[39] Trykt i *Xiberta* pp. 42-53 og *Monumenta Historica Carmelitana* I, ed. *Benedictus Zimmerman OCD*, Lirinae 1907 pp. 234-236.

[40] Trykt i *Daniel a virgine Maria OCarm: Speculum Carmelitanum*, Antverpiæ 1680, I pp. 7-114 og II pp. 894-904 og *Monumenta Historica Carmelitana* I pp. 243-265.

[41] *Smet* p. 163.

præcesserunt, ad eorum notitiam curemus reuocare«, hedder det eksplicit i Trithemius' forord⁴². Da hans skrift har været Sæby-munkenes forlæg, kan der ikke være tvivl om, at det er samme intention, der ligger bag afbildningen af de 24 karmelitermunke i kirken. Ved at betragte kalkmalerierne skulle de danske ordensbrødre altså blive inspireret til gode gerninger og vokse i dyd og religiøsitet.

Men hvem var de 24 munke, der her blev trukket frem som idealer? Det var⁴³:

1. *Guido Terreni de Perpiniano*, død 1342. Franskmand, theologisk magister fra universitetet i Paris. Provincialprior for ordensprovinserne Provence, generalprior 1318-1321, biskop af Palma di Mallorca 1321-1332 og af Elne 1332-1342. Scholastisk theolog og forfatter af en række skrifter om Davids salmer, Gratians dekret samt filosofiske og religiøse emner.

2. *Nicolaus Gallicus*, død 1282. Franskmand, provincialprior for ordensprovinserne Terra Sancta, generalprior 1265-1271. Asket, eremit og forfatter.

3. *Guilielmus de Samuco*, død 1348. Franskmand, theologisk student fra Paris, forfatter af en kommentar til Sentenserne og afhandlinger om ordenslivet.

4. *Gerardus de Bononia*, død 1317 eller 1318. Italiener, theologisk magister fra Paris, universitetslærer, generalprior 1297-1317 (1318) Scholastisk theolog og forfatter af theologiske skrifter og af en prædikensamling.

5. *Johannes de Bachone*, død 1346 (eller 1348, 1352). Englænder, theologisk og juridisk magister fra Paris, universitetslærer, provincialprior for ordensprovinserne England 1327-1333. Ordenens største scholastiske theolog og forfatter.

6. *Petrus Raymundi de Insula*, død 1357. Franskmand, theologisk magister fra Paris, generalprior 1342-1357, tillige pavelig kapellan 1349-1457. Forfatter af afhandlinger om ordenslivet.

7. *Simon de Spira*, død 1403. Tysker, theologisk magister fra Paris, prior i Mainz, regens for ordenens studiehuse i Köln 1371-1384, medstifter af universitetet i samme by, provincialprior 1375. Universitetslærer og forfatter af prædikensamlinger.

[42] Trithemius p. 34.

[43] For fyldigere biografiske oplysninger henvises til Appendiks.

8. *Johannes de Alerio*, død 1342. Franskmand, theologisk magister fra Paris, generalprior 1321-1333. Forfatter af prædikensamlinger.

9. *Johannes de Regno*, død 1361. Franskmand, theologisk magister fra Paris, regens for studiehuset i Avignon, forfatter af en bibelkommentar og en prædikensamling.

10. *Osbertus Anglicus*, død 1330. Englænder, theologisk magister fra Paris, prior for klostret i London, forfatter af en bibelkommentar og af religiøse bøger.

11. *Thilmannus de Alto Lapide*, død 1363. Tysker, theologisk magister fra Paris, provincialprior for den nedertyske ordensprovins 1358-1363. Prædikant og forfatter af bibelkommentarer.

12. *Henricus Dollendorf*, død 1366. Tysker, theologisk magister fra Paris, prior i Köln, provincialprior for Nedertyskland 1351-1358. Prædikant og forfatter af bøger om filosofi og moral samt af en prædikensamling.

13. *Philippus Riboti*, død 1391. Spanier. Magister i theologi, provincialprior for ordensprovinsen Catalonien 1379-1381 og 1385-1387. Forfatter af et skrift om ordenen.

14. *Robertus de Monstrolo*, ukendt dødsår. Fransk munk fra det 14. århundrede. Forfatter af prædikensamlinger.

15. *Johannes Fust*, død 1363. Tysker, prior for klostret i Strasbourg 1361-1363. Prædikant og forfatter af prædikensamlinger.

16. Formentlig *Johannes Gluel*, død 1399. Tysker, prior for klostrene i Speyer 1366-1368, Strasbourg 1373-1375, Köln 1375-1391 og Trier 1391. Prædikant og forfatter af prædikensamlinger.

17. *Johannes Colein*, død 1403. Franskmand, provincialprior for ordensprovinsen Francia 1369-1372, tillige pavelig kapellan 1379-1403. Forfatter af et skrift om gudstjenesten og oversætter af helgenbiografier.

18. Formentlig *Mathias Svendsen*, ukendt dødsår. Dansker, lektor i Helsingørklostret, provincialprior for ordensprovinsen Dacia ca. 1462-ca. 1472.

19. Identifikation umulig.

20. *Johannes Marre*, død 1407. Englænder, theologisk magister fra Oxford, forfatter af et skrift mod John Wycliff.

21. *Johannes Horneby*, død 1380. Englænder, regens for studiehuset i Cambridge, senere prior i Lincoln. Forfatter af en prædikensamling.

22. *Nicolaus Mardh*, ukendt dødsår. Dansker, provincialprior for ordensprovinsen Dacia ca. 1486 - ca. 1500.

23. *Sibertus de Beka*, død 1332. Tysker, theologisk magister fra

Paris, provincialprior for Tyskland 1317-1330. Forfatter af flere skrifter om ordenen.

24. *Franciscus Martini*, ukendt dødsår. Spanier, theologisk magister fra Paris, provincialprior for Catalonien 1400. Forfatter af et skrift om jomfru Maria og om ordenens historie.

Det er således en broget forsamling karmelitermunke, vi har på væggene i Sæby kirke. Af de identificerbare var – når vi regner med de nugældende landegrænser – 9 franskmænd, 5 tyskere, 4 englændere, 2 spaniere, 2 danskere og 1 italiener. Flere af dem var theologiske magistre fra universitetet i Paris, og adskillige af dem opnåede embeder indenfor ordenen som general-, provincial- eller lokalpriorer. En enkelt blev udnævnt til biskop. Det er derfor, som ordenshistorikeren *Gondulphus Mesters* rigtigt har påpeget, ikke ordenens fromme og hellige mænd, men dens lærde magistre og doktorer, vi ser i Sæby⁴⁴. Det er dog ikke samtidens eller den umiddelbare fortids store personligheder. Flertallet af de afbildede tilhørte nemlig det 14. århundrede og har derfor levet mindst 100 år, før Sæbykirken blev dekoreret med kalkmalerier.

I kirken er disse karmelitermunke afbildet efter et vist system. Således ser vi i kirkens første fag fra øst – med en enkelt undtagelse – ordensmedlemmer fra tiden før 1350. Det er samtidig dem, der opnåede de højeste embeder som biskop og generalprior. I det andet fag har vi munke fra 1350-1400. Her findes tre provincialpriorer og to lokale klosterforstandere, mens vi i det tredje fag har en mere blandet skare: to er fra anden halvdel af det 15. århundrede, en enkelt fra tiden før 1350 og resten formodentlig fra perioden 1350-1400. Der er derfor ikke nogen helt gennemført kronologisk disposition, selv om det ser ud, som om man har søgt at begynde med de ældste og agtværdigste og slutte med de yngste og næsten samtidige. Da munkene hos Trithemius nævnes i en strengere kronologisk orden, har Sæbymunkene kun delvis fulgt det skriftlige forlægs disposition.

Vi har nu fået tydet skriftbåndene i Sæby kirke, fået identificeret personerne og vist, hvilken intention der ligger bag afbildningerne. Nu melder spørgsmålet sig, hvorfor netop disse 24 ordensmedlemmer er udvalgt? Eller sagt på anden måde: hvad har Sæbymunkene lagt vægt

[44] *Mesters* p. 230.

på, når de skulle vælge de personer, de mente, kunne inspirere dem til gode gerninger? Her har man tidligere peget på, at den afgørende faktor for udvælgelsen nok i højere grad har været munkenes »accomplishment in theology« end deres stillinger som general- eller provincialpriorer⁴⁵. Dette skyldes, at så mange af de afbildede munke netop omtales som værende »eruditus in divinis scripturis«. Hele udvalget er da derfor tidligere blevet opfattet som visende en »intellectual humanistic mentality«⁴⁶ eller en »glorification of learning and knowledge«⁴⁷.

Nu har vi imidlertid påvist, hvorledes Trithemius' katalog har været forlæg for indskrifterne i Sæby kirke. Derfor kan spørgsmålet om udvælgelseskriterier kun besvares efter at denne katalogs indhold nærmere er undersøgt.

Tid. De 75 munke, der er omtalt i Trithemius' skrift, repræsenterer alle epoker i ordenens historie, fra de ældste tider til slutningen af det 15. århundrede. Der er dog en vis overvægt af ordensbrødre fra tiden efter 1400, idet 23 tilhører perioden 1400-1450 og 13 tiden efter 1450. I Sæby er det anderledes, da der her kun er ganske få, der har levet efter år 1400.

Nationalitet. Hos Trithemius er mindst 11 ordensprovinser repræsenteret med tydelig dominans af munke fra Sydtyskland (20), England (18) og Frankrig (14). I Sæby er kun syv provinser nævnt, nemlig Tyskland, England, Gallien, Toulouse, Normandiet, Catalonien og Italien. Der er flest ordensmedlemmer fra Frankrig (7), men også mange fra Tyskland (6) og England (4).

Rang. Der er 9 biskopper, 11 generalpriorer og 12 provincialpriorer medtaget i Trithemius' katalog. I Sæby findes kun én biskop, mens antallet af generaler og provincialer er 5 af hver.

Indsats. Efter Trithemius' notitser kan 24 karmelitermunke betegnes som universitetslærere. Af disse har 5 en doktorgrad fra universitetet i Paris, mens 16 omtales som doktorer fra andre universiteter som Oxford, Cambridge, Köln, Bologna, eller uden stedsangivelse. Desuden kan 23 regnes for prædikanter, af hvilke de 10 får prædikaten »in declamandis ad populum sermonibus excellentis«. Ikke mindre end

[45] Bencard p. 79.

[46] Mesters p. 229.

[47] Bencard p. 84.

51 omtales videre som værende »studiosus«, »doctus«, »copiosus«, »eruditus« o. lign. i den hellige skrift. Endelig nævnes 5 munke som oversættere af klassiske skrifter, som sprogbeğavelse eller som forfattere af poesi, kort sagt som humanister.

I Sæby kirke er 5 universitetslærere. 4 har eksamen fra Paris, mens 4 andre er doktorer uden stedsangivelse. Af de strålende prædikanter er kun én afbildet. 10 er omtalt som »in divinis scripturis studiosus« etc. Der er ingen humanister afbildet.

Hellighed. Hos Trithemius nævnes 7 karmeliterbrødre, der efter deres død er blevet helgen- eller saligkåret. Ingen af disse er afbildet i Sæby kirke.

Denne kortfattede undersøgelse viser, at Sæbymunkene *ikke* har været interesseret i samtidens eller den nære fortids store personligheder indenfor ordenen, at de *ikke* har ønsket ordenens hellige og fromme mænd afbildet i deres kirke, samt at de *ikke* har interesseret sig for humanistiske studier og aktiviteter. Desuden har karriere næppe spillet den store rolle, da de i så fald ville have valgt endnu flere biskopper, generaler og provincialer. På samme måde synes deres interesse for universitetslærere og dygtige prædikanter beskeden. Derimod må studier ved universitetet i Paris have haft en vis betydning, tilmed da munkene i Sæby selv i ét tilfælde har tilføjet en doktorgrad fra Paris (ved Henrik Dollendorf). Men også her kunne de, hvis de ønskede at prale med akademiske grader, have valgt endnu flere. På lignende vis forholder det sig med de udvalgte kyndighed i den hellige skrift; også her var der mange at tage af hos Trithemius.

Ved denne sammenligning mellem Sæby kirkes karmeliterudvalg og dets skriftlige forlæg har det været muligt at bestemme, hvad munkene i Sæby *ikke* har været interesseret i. Derimod er det ikke lykkedes at påvise, hvilke faktorer der *positivt* har spillet ind ved udvælgelsen. Det kan ikke have været deres »accomplishment in theology«, da de udvalgte munke på dette felt ikke generelt synes at have udmærket sig specielt i forhold til de forbigåede. Det kan heller ikke være udtrykkene »in diuinis scripturis valde eruditus« og »deo valde deuotus«, der har bestemt, at »these persons were deemed worthy of adorning the church with their images«⁴⁸, fordi langt flere end de udvalgte er karakteriseret med disse sætninger hos Trithemius. I det hele taget synes de afbildede munke at være ret forskellige. Den eneste

[48] *Mesters* p. 230.

fælles faktor for alle 22 udenlandske munke var, at de havde et forfatterskab bag sig. Men da også alle de øvrige ordensbrødre, der er nævnt hos Trithemius, havde efterladt sig et eller andet skriftligt, kan det næppe alene være forklaringen på, at de er afbildet.

Det er derfor rimeligt at spørge, om de udvalgte forfattere på nogen måde kan regnes for større eller mere kendte end dem, der er forbigået fra Trithemius' katalog? Et svar herpå kan ikke gives, men en fornemmelse kan fås ved at sammenligne Sæbyudvalget med *Johannes Grossi's Tractatus de scriptoribus ordinis Carmelitarum* fra begyndelsen af det 15. århundrede. I dette skrift er omtalt 38 ordensbrødre, af hvilke 14 genfindes i Sæby⁵⁰. Selv om der således hersker en vis consensus om at betragte disse som mindeværdige forfattere, kan kun fire anses for at være virkelig betydningsfulde. Det er *Guido de Perpiniano*, *Gerardus de Bononia*, *Johannes de Bachone* og *Sibertus de Beka*, de tre første på grund af deres filosofisk-theologiske forfatterskab, den sidste på grund af sit Ordinale, det vil sige ritualhåndbog. De øvrige 10 synes ikke at udmærke sig specielt i forhold til de resterende 24, der så godt som alle også er medtaget hos Trithemius.

Desuden forbigår Grossi i tavshed 7 personer, vi kender fra Trithemius og Sæby, nemlig *Nicolaus Gallicus*, *Henricus Dollendorf*, *Johannes Fust*, *Johannes Colein*, *Johannes Marre*, *Johannes Horneby* og *Franciscus Martini*. De må derfor ikke have været særlig betydningsfulde.

Vi må derfor desværre konkludere, at der ikke kan opstilles bestemte kriterier for udvælgelsen. Derfor bliver det også vanskeligt at afgøre, hvorfor netop disse 24 ordensmedlemmer er afbildet i Sæby. Umiddelbart synes det forholdsvis tilfældigt, hvem det er, der er blevet portrætteret i kirken.

Da man nu næppe kan forestille sig, at det er helt tilfældigt, kan man som en forklaring fremsætte den tanke, at Sæbymunkene har haft eksemplarer af de pågældende forfatteres skrifter, eventuelt blot i ekscerpter, i deres bibliotek, og at de af den grund har ønsket dem afbildet i kirken. Dette er – forekommer det mig – i virkeligheden den

[49] Udgår.

[50] Disse er *Guido de Perpiniano*, *Guilielmus de Samuco*, *Gerardus de Bononia*, *Johannes de Bachone*, *Petrus Raymundi de Insula*, *Simon de Spira*, *Johannes de Alerio*, *Johannes de Regno*, *Osbertus Anglicus*, *Thilmannus de Alto Lapide*, *Philippus Riboti*, *Robertus de Monstrolo*, *Johannes Gluel* og *Sibertus de Beka*.

enkleste forklaring på, at flere totalt ukendte munke er medtaget i denne fremstilling af lærde og mindeværdige ordensbrødre.

Der er imidlertid flere indvendinger mod en sådan forklaring. Den første er, at vi faktisk intet ved om Sæbyklostrets bogbestand. Den anden, at de undersøgelser, der er foretaget af karmeliterklostrenes biblioteker i udlandet, synes at vise, at selv de kendteste ordensbrødres skrifter var uhyre sjældne og kun eksisterede i ganske få manuskripter⁵¹. Desuden må det for det tredje nævnes, at kun én af de munke, der er afbildet i Sæby, idag vides at have været kendt i middelalderens Danmark. Det er *Robertus de Monstrolo*, der findes i en prædiken-samling fra Løgum kloster⁵². Endelig kan man også som det fjerde pege på, at den senere så kendte danske karmelitermunk *Poul Helgesen* ikke omtaler nogen af de afbildede personer i sine skrifter.

Vor forklaring på kalkmalerierne i Sæby kirke kan derfor kun blive en hypotese. Men selv om flere grunde tilsyneladende taler imod, behøver den ikke at være forkert, da udforskningen af klostrenes bogbestande – såvel her som i udlandet – endnu kun er i sin vorden. Hvad der indtil nu foreligger af oplysninger, er i virkeligheden uhyre spredte både i tid og med hensyn til sted. Skulle der i fremtiden blive fremdraget nye boglister, der kan vise, at forfatternes skrifter ikke var helt så sjældne, som nu antaget, er der ingen tvivl om, at det er besiddelsen af disse skrifter, der har bestemt udvalget i kirken. Kalkmalerierne må da opfattes som billedlige illustrationer til brug for munkene, når de – således som det var foreskrevet på generalkapitlet i Bagnols i 1416⁵³ – skulle henvise til ordenens doktorer og magistre i deres lektioner og prædikener.

Bibliotek eller ikke bibliotek! Dette spørgsmål er i øvrigt ganske irrelevant, når vi nu til sidst vil bestemme den ideologi, der ligger bag

[51] K. W. Humphreys: *The Bookprovision of the Mediaeval Friars 1215-1400* og *The Library of the Carmelites of Florence at the End of the Fourteenth Century*, *Studies in the History of Libraries and Librarianship* 1-2, Amsterdam 1964; Keith Egan *OCarm*: Aylesford's Medieval Library, *Aylesford Review* 1962 pp. 232-235; Joachim Smet *OCarm*: Carmelite Libraries of Spain and Portugal at the End of the Sixteenth Century, *Carmelus* 19, Romae 1972 pp. 251-301. Ældre undersøgelser af bibliotekerne i Hulne 1365 (ved J. Raine 1838) og i den toscanske provins 1375-1408 (ved B. M. Xiberta *OCarm* i *Analecta Ordinis Carmelitarum* 7, 1930) er mig ukendte.

[52] Riising p. 51-52.

[53] *Acta Capitulorum Generalium* I p. 155.

billederne. Her er det nemlig ganske klart og helt entydigt, at Sæbymunkene viser os *en scholastisk lærdomstradition*. Derfor er der i virkeligheden intet, der kan underbygge en opfattelse af, at kalkmalerierne afspejler en humanistisk mentalitet, som *Gondulphus Mesters* hævdede⁵⁴, eller som kan forklare, som *Mogens Bencard* mente⁵⁵, at mange af de mest fremtrædende personer på reformationstiden kom fra karmeliternes orden. Kan man slutte fra Sæbykalkmaleriernes ideologiske indhold til hele den danske ordensprovins, er der tværtimod intet, der viser, at karmelitermunkene i Danmark specielt var interesseret i bibelhumanisme og reformkatholicisme⁵⁶. Ordenens prædikanter stod, når og hvis de henviste til forfattere som dem, vi ser i Sæby kirke, på gammel scholastisk grund. Dette er en vurdering, der stemmer ganske godt overens med de tanker, som *J. Oskar Andersen* gjorde sig om *Poul Helgesens* uddannelse⁵⁷. Det er da formodentlig også først med denne, at det egentlige nybrud sætter ind.

Kalkmalerierne i Sæby kirke vidner om en interesse for fortiden. Er den opstået som følge af humanismen, som *Benedictus Zimmerman* og *Joachim Smet* antyder⁵⁸, må malerierne alligevel ses som udtryk for nye strømninger. Det er blot på et helt andet plan end tidligere antaget.

APPENDIKS: BIOGRAFISKE OPLYSNINGER

Da de munke, der er afbildet i Sæby kirke, må anses for at være forholdsvis ukendte i Danmark, skal vi her som afslutning give en række biografiske oplysninger. Kilderne hertil har primært været forfattere fra det 14. – 16. århundrede som *Johannes Trisse*, *Johannes Grossi*, *Johannes Trithemius* og *Johannes Baleus*. Desuden er mange oplysninger taget fra generalkapitelakterne, *Acta Capitulum Generalium*, samt fra den nyere sekundærlitteratur. Biografierne gør ikke

[54] *Mesters* p. 229.

[55] *Bencard* p. 84.

[56] Således ellers *Mesters* p. 223 og 230, *Lorenzen* p. 89, *P.G. Lindhardt*: Den danske kirkes historie III, Kbh. 1965 p. 252, *Svend Erik Stybe*: Fra folkevækkelse til enevælde af Guds nåde, Kbh. 1975 p. 47-48 og *Smet*: The Carmelites p. 172 for blot at nævne nogle enkelte forfattere.

[57] *J. Oskar Andersen*: Paulus Helie, Kbh. 1936 p. 24.

[58] *Benedictus Zimmerman* OCD i *The Catholic Encyclopedia* III, New York 1913 p. 354 ff og *Smet*: The Carmelites p. 168.

krav på at være fuldstændige, ligesom der kun i mindre grad er gjort forsøg på at løse de kontradiktioner, der findes forfatterne imellem.

1. *Guido Terreni de Perpiniano* var født cirka 1260 i Perpignan i det sydlige Frankrig og studerede ved universitetet i Paris, hvor han blev magister i teologi i begyndelsen af det 14. århundrede. Derefter udnævntes han til provincialprior for ordensprovinsen Provence og blev i 1318 valgt til ordenens 12. generalprior⁵⁹. Denne stilling beklædte han imidlertid kun i få år, for allerede den 15. april 1321 blev han valgt til biskop af Palma di Mallorca. Den 27. juli 1332 blev han forflyttet til bispestolen Elne i Pyrenæerne. Han udmærkede sig her som en dygtig biskop og ivrig inkvisitor. Han døde i pavebyen Avignon den 21. april eller august 1342 og blev begravet i byens karmeliterkloster.

Denne Guido regnedes tidligt for en af ordenens store scholastiske teologer, der foruden en »*Summa de haeresibus*« havde skrevet afhandlinger om Aristoteles' filosofi, fysik, metafysik og politik, om Davids salmer og Gratians dekret. Desuden udgav han en evangelie-konkordans, en kommentar til De fire Sentensbøger og skriftet »*De perfectione vitae*«, hvori han som St. Thomas Aquinas afviste den totale fattigdom som en forudsætning for at opnå den evangeliske fuldkommenhed⁶⁰.

2. *Nicolaus Gallicus* var franskmænd og i en række år før 1250 provincialprior for ordensprovinsen Terra Sancta. En sen tradition vil vide, at han var en meget hellig mand, der aldrig spiste kød eller sad på en hest, men som vandrede om til fods, støttet af en stok og iklædt en simpel, grov klædning⁶¹. På generalkapitlet i Toulouse 1265 blev han valgt til ordenens 7. generalprior efter den kendte St. Simon Stock. Det var en vanskelig tid med mange stridigheder, da det oprindelige ideal om et kontemplativt eneboerliv i højere og højere grad blev opgivet til fordel for et liv i fællesskab som tiggermunke i byerne. Han søgte ved en lidenskabelig appel til sine medbrødre i brevet »*Ignea Sagitta*« i 1270 at få dem til at opgive dette byliv og vende tilbage til fortidens

[59] *Acta Capitulorum Generalium* I p.19.

[60] *Trisse, Grossi og Baleus i Xiberta* pp. 25, 40, 44 og *Monumenta* pp. 236, 251 og 379 note, *Trithemius* p. 39; cf. *Xiberta* pp. 137-141 og *Smet: The Carmelites* pp. 36-39 og 60.

[61] *Baleus i Monumenta* p. 248.

ensomhed. Men da alle hans anstrengelser var forgæves, nedlagde han på generalkapitlet i Paris 1271 sit embede og levede sine sidste år som en træt og gammel mand i overensstemmelse med sine egne idealer som eneboer i Sydfrankrig. Her døde han den 2. eller 29. april 1282 i Orange og blev begravet i karmeliterklostret i Nîmes⁶².

3. *Guilielmus de Samuco* var fra klostret i Cahors i Sydfrankrig. 1345 læste han teologi ved universitetet i Paris, men fik ikke magistergraden, da han døde, kort inden han skulle holde sin afsluttende *lectura*. Han omtales dog alligevel normalt som magister, der med Trithemius' ord havde skrevet »ad ædificationem simplicium Fratrum pulchra & apta volumina«⁶³. Disse smukke bøger var en kommentar til Sentenserne samt to afhandlinger om ordenslivet. Han døde i 1348⁶⁴.

4. *Gerardus de Bononia* var født cirka 1250 i Bologna og studerede også ved universitetet i Paris, hvor han blev ordenens første magister i 1295. Derpå var han i nogle år lærer ved universitetet, indtil han i 1297 på generalkapitlet i Brugge blev valgt til den 11. generalprior. Dette embede havde han til sin død i 1317 eller 1318. Han deltog som karmeliternes repræsentant i konciliet i Vienne 1311-12, hvor han var med til at udtale fordømmelsen over tempelridderens orden.

Gerardus de Bononia blev anset for at være en dygtig prædikant, og der går beretninger om, at mange syndere skulle være blevet omvendt ved at høre hans prædikener. Han skrev flere bøger, blandt andet en kommentar til Sentenserne, en prædikensamling for hele året og en theologisk summa, et værk der kun var halvt færdigt, da han pludselig døde i Avignon. Ligesom Guido de Perpiniano blev han tidligt regnet for en af ordenens store scholastiske forfattere, og hans ufuldendte summa blev betragtet som det første forsøg på at opstille en theologisk metodologi. Som generalprior opnåede han desuden adskillige privilegier for ordenen ved pavestolen, blandt andet at ordenens huse skulle være unddraget den biskoppelige jurisdiktion⁶⁵.

[62] *Grossi og Baleus i Monumenta* pp. 218-219, 236, 248 og 373-374, *Trithemius* p. 37, cf. *Smet: The Carmelites* pp. 22-23 og 28 og *Adrianus Staring OCarm: Ignea Sagitta, Carmelus* 9, Romae 1962 pp. 237-307.

[63] *Trithemius* p. 38.

[64] *Grossi hos Xiberta* p. 50 og i *Monumenta* p. 339, *Trithemius* p. 38.

[65] *Trisse, Grossi og Baleus hos Xiberta* pp. 24, 40 og 42 og i *Monumenta* pp. 236 og 250, *Trithemius* p. 38; cf. *Monumenta* pp. 225 og 228, *Xiberta* pp. 74-110 og *Smet: The Carmelites* pp. 37, 41 og 59-60.

5. *Johannes de Bachone (Bachonsthorpe)* var født 1290 i Norfolk i Østengland. Som ung indtrådte han i det lokale kloster i Blakeney, hvorfra han blev sendt til Oxford for at studere filosofi. Senere læste han 1309-1313 theologi og jura i Paris, hvor han opnåede magistergraden i begge fag. I Paris synes han en overgang at have fået ry for at forfægte kontroversielle synspunkter, da han blev kaldt *princeps Averroistarum*. Dette var måske årsagen til, at han i 1327 måtte opgive sin lærestol. Han blev udnævnt til provincialprior for England, et embede han besad til 1333⁶⁶, da han blev kaldt til Rom for at forsvare nogle udtalelser om, at den gejstlige magt skulle være den verdslige underdanig. Her trak han dem tilbage og fik tilladelse til at holde flere offentlige forelæsninger⁶⁷. Resten af hans liv var derpå helliget theologiske og historiske studier. Han døde i London den 22. oktober enten i 1346, 1348 eller 1352, efterladende sig et stort forfatterskab. Det bestod blandt andet af flere polemiske skrifter som »*De dominio Christi*« mod hertug Ludwig af Bayern og »*De pauperitate Christi*« mod William Ockam, en kommentar til Sentensbøgerne, en række prædikener over Pauli breve og evangelierne samt afhandlinger om ordensreglen og ordenens historie. I de sidste skrifter søgte han at vise, at ordenen var stiftet for at ære Jomfru Maria, og at dens regula genspejlede hendes liv og dyder, således at det var med rette, at den blev kaldt jomfru Marias orden.

Johannes de Bachone blev anset for at være ordenens største scholastiske forfatter og theolog, en »*Philosophus, Iurista & Theologus celeberrimus*«⁶⁸. Han var for karmeliterne, hvad St. Thomas Aquinas var for dominikanerne og Johannes Duns Scotus for franciskanerne. På generalkapitlet 1510 blev det derfor bestemt, at hans skrifter skulle trykkes, og tre år senere traf man beslutning om, at intet kloster og ingen ordensbroder måtte mangle Opera Bachonis blandt sine bøger⁶⁹. Disse beslutninger blev dog ikke gennemført, da kun ét af hans værker

[66] *Acta Capitulorum Generalium* I pp. 26 og 31.

[67] Ifl. *Baleus, The Dictionary of National Biography* I, ed. Stephen og Lee, London 1917 pp. 851-853.

[68] *Trithemius* p. 41.

[69] *Acta Capitulorum Generalium* I pp. 338 og 344

blev trykt før år 1600. Det var hans kommentar til Sentenserne, og det var allerede sket i Paris og Lyon 1484⁷⁰.

6. *Petrus Raymundi de Grassa (de Insula)* var fra Carcassone i Sydfrankrig. Også han studeredeologi ved universitetet i Paris. På generalkapitlet i Lyon i 1342 valgtes han, skønt han endnu kun var baccalaureus, til ordenens 15. generalprior. Senere blev han dog magister og den 29. november 1349 tillige pavelig kapellan. Embedet som ordensgeneral beklædte han til sin død i Montpellier 1357, enten den 4. august eller 22. november. Som leder af ordenen skaffede han den flere privilegier, især til dets studiehus i Paris. Iøvrigt var han kendt for sin store religiøse iver og som en dygtig administrator, der skyede unødvendige udgifter; han huskedes især for sine mange barmhjertighedsgerninger overfor fattige og syge. Hans forfatterskab bestod af en kommentar til De fire Sentensbøger samt nogle afhandlinger om ordenslivet⁷¹.

7. *Simon de Spira* var fra kostret i Speyer i Tyskland. 1362 omtales han som prior og lektor i Mainz. Senere fuldendte han sine studier ved universitetet i Paris, hvor han blev magister i 1367. Året efter var han lektor i Köln og 1371-1384 regens for ordenens studiehus i byen. I 1375 var han tillige provincialprior for Tyskland, men anerkendtes kun af den gruppe, der støttede paven i Avignon. Han blev anset for at være en lærd underviser og nævnes blandt stifterne af universitetet i Köln 1388. Han døde i denne by 1403 og blev begravet i byens karmeliterkloster. Hans skriftlige produktion var en kommentar til Sentenserne samt en række prædikener⁷².

8. *Johannes de Alerio* var fra klostret i Toulouse og studerede også theologi ved universitetet i Paris, hvor han blev magister. På generalkapitlet 1321 valgtes han til den 13. generalprior, et embede han besad, til han trak sig tilbage i 1330. Han døde den 23. november

[70] *Trisse, Grossi og Baleus hos Xiberta* pp. 26 og 46 og i *Monumenta* p. 380, *Trithemius* p. 41, cf. *Xiberta* pp. 168-240, *David Knowles: The Religious Orders of England II*, Cambridge 1955 p. 82 og *Smet: The Carmelites* pp. 60-65 og *Analecta Ordinis Carmelitarum III*, Romae 1914 pp. 86 og 169-171.

[71] *Trisse, Grossi og Baleus hos Xiberta* pp. 31, 41-42 og 51 og i *Monumenta* pp. 237 og 252, *Trithemius* p. 40-41, cf. *Smet: The Carmelites* pp. 36 og 40.

[72] *Acta Capitulorum Generalium I* p. 72, *Grossi hos Xiberta* p. 52, *Trithemius* p. 40, cf. *H. H. Koch. Die Karmelitenklöster der niederdeutschen Provinz 13. bis 16. Jahrhundert*, Freiburg i. B. 1889 pp. 16, 23 og 50.

1342 i Toulouse. Hans forfatterskab bestod af en kommentar til Sentensbøgerne, en prædikensamling over Ecclesiasticus samt en søndags- og festdagsprædikensamling⁷³.

9. *Johannes de Regno* er en relativ ukendt franskmand. Om ham vides kun, at han studeredeologi ved universitetet i Paris, hvor han blev magister. Senere var han regens for ordenens studiehus i Avignon. Her døde han 1361. Han skulle have skrevet en kommentar til de fire Sentensbøger, en afhandling om Matthæusevangeliet og en prædikensamling for hele året⁷⁴.

10. *Osbertus Anglicus* (*Berfo*, *Pickenham*) hører også til de mere ukendte karmeliterbrødre. Han menes at være fra klostret i King's Lynn i Norfolk. Han studerede filosofi i Oxford og senere theologi i Paris, hvor han fik magistergraden. Derefter var han en tid prior for klostret i London. Han blev regnet for en dygtig underviser og strålende disputator, og hans forfatterskab bestod af en bibelsk postil, et værk med titlen »De clara dei visione« samt en kommentar til Sentenserne. Han døde vistnok 1330⁷⁵.

11. *Thilmannus de Alto Lapide* (*de Hogenstein*) var fra Aachen, hvorfor han også omtales som *Aquensis* eller *de Aquis*. Han studerede theologi i England 1336 og senere i Paris, hvor han fik magistergraden i 1355. Derefter var han i årene 1358-1363 provincialprior for den nedertyske provins. Han blev berømt som en dygtig prædikant. Han har skrevet om De fire Sentensbøger og Matthæusevangeliet. Han døde i 1363⁷⁶.

12. *Henricus Dollendorf* var også fra Nedertyskland. Han studerede som så mange andre theologi ved universitetet i Paris og opnåede magistergraden i 1343. Seks år senere var han prior for klostret i Köln og 1351-1358 provincialprior for den nedertyske ordensprovins, hvor han blandt andet var aktiv ved grundlæggelsen af karmeliterklostret i Aachen 1354. Senere findes han i provinsakterne omtalt som lektor i Köln 1361 og året efter som lektor i Trier. Han var i sin tid anset for at være en dygtig prædikant og en heftig disputator, hvis forfatterskab

[73] *Acta Capitulorum Generalium* I pp. 20, 24, 26 og 30, *Trisse*, *Grossi* og *Baleus* hos *Xiberta* pp. 26, 40-41 og 50-51 og i *Monumenta* pp. 237 og 251, *Trithemius* p. 39.

[74] *Trisse* og *Grossi* hos *Xiberta* pp. 37 og 51, *Trithemius* pp. 42-43.

[75] *Grossi* hos *Xiberta* p. 56, *Trithemius* p. 43, cf. *Daniel a Virgine Maria* II p. 1119 og *Xiberta* pp. 241-284.

[76] *Trisse* og *Grossi* hos *Xiberta* pp. 37 og 52, *Trithemius* p. 43, cf. *Koch* pp. 15 og 23.

bestod af en kommentar til Sentenserne, en samling prædikener og afhandlinger om filosofi og moral. Han døde i Köln den 10. februar 1366⁷⁷.

13. *Philippus Riboti* var fra klostret i Petralata i Spanien. Hvor han fik sin uddannelse, vides ikke, men han benævnes som doktor i theologi i generalkapitelakterne. Han var definitor ved general-kapitlerne i 1372 og 1379 og provincialprior for Catalonien 1379-1381 og 1385-1387⁷⁸. Han var især kendt for skriftet »De peculiaribus gestis religiosorum Carmelitarum«, der handlede om ordenens oprindelse i Det hellige Land og dens udbredelse i de forskellige europæiske lande. Han døde i Petralata den 23. september 1391⁷⁹.

14. *Robertus de Monstrolo (de Montreuil)* var fra provinsen Francia. Han hører også til de mere ukendte karmeliterbrødre, idet man om ham kun ved, at han læste theologi ved universitetet i Paris i 1339, samt at han forfattede en kommentar til Sentenserne, en prædikensamling over Pauli breve, nogle Quæstiones samt en prædikensamling for hele året. Hvornår han døde vides ikke⁸⁰.

15. *Johannes Fust (Fuistgen)* var fra Spanheim i Vesttyskland. Som ung indtrådte han i karmeliterklostret i Kreuznach, studerede derefter i Köln og blev senere lektor i Kreuznach. Senere vides han at have været lektor i Strasbourg 1361 og formodentlig 1361-1363 prior for samme kloster. Han regnedes for en dygtig prædikant og skrev flere prædikensamlinger. Han døde i Strasbourg i 1363⁸¹.

16. *Johannes Gluel* var fra klostret i Köln. Han studerede theologi ved universitetet i Paris 1361. Senere vides han at have været prior for klostrene i Speyer 1366-1368, Strasbourg 1373-1375, Köln 1375-1391 og Trier 1391⁸². Han var en strålende prædikant og udgav flere prædikensamlinger. Han døde 1399 i Köln⁸³.

Om denne Johannes Gluel er afbildet i Sæby er usikkert, da han her er nævnt under navnet *Golen*, et navn der normalt blot er en variant af *Colein*⁸⁴. Derfor ville det være mest nærliggende at identificere ham

[77] *Acta Capitulum Generalium* I pp. 42, 44, 46 og 48, *Trisse* hos *Xiberta* p. 33, *Trithemius* p. 44, cf. *Koch* pp. 22, 28, 33, 129 og 131.

[78] *Acta Capitulum Generalium* I pp. 67, 77-78 og 94.

[79] *Grossi* hos *Xiberta* p. 45, *Trithemius* p. 44, cf. *Smet*: The Carmelites p. 63.

[80] *Trisse* og *Grossi* hos *Xiberta* pp. 32 og 50, *Trithemius* p. 44.

[81] *Trithemius* p. 44, cf. *Koch* pp. 14, 22, 64 og 130.

[82] *Koch* pp. 15, 22, 33, 46, 55, 113 og 163.

[83] *Grossi* hos *Xiberta* p. 53, *Trithemius* p. 48.

[84] *Xiberta* p. 317.

med *Johannes Colein*, men da denne munk er afbildet andetsteds i kirken, er en sådan identifikation ikke sandsynlig. Vi har derfor på grundlag af Trithemius' tekst ment, at han måtte være Johannes Gluel. Da han var fra Köln, kunne han vel også gå under navnet Colonensis.

17. *Johannes Colein* var født i Caulx i nærheden af Rouen omkring 1325. Han indtrådte i klostret i Rouen, studerede ved universitetet i Paris 1351-1362 og blev magister i theologi 1369. Inden da havde han i nogle år været prior for karmeliterklostret på Place Maubert i Paris. Senere blev han valgt til provincialprior for Francia 1369, et embede han havde til 1372. Under paveskismaet støttede han ivrigt Avignonpaven Clemens VII, hvorfor han i 1379 blev udnævnt til pavelig kapellan. Han blev anset for at være en dygtig prædikant og skribent, blandt andet blev han indbudt til at prædike mod Albigenkerne i franciskanneres kloster i Toulouse, og han forfattede en kommentar til Sentenserne og afhandlinger om gudstjenesten og messens kanon. Mest kendt var han dog for sine mange oversættelser fra latin til fransk af historiske værker, blandt andet om ordenen og forskellige helgener, oversættelser som han gjorde efter anmodning fra kong Charles V. Han døde i Paris i 1403⁸⁵.

18. *Den ukendte danske provincialprior* er ikke så ukendt endda. Fra vor viden om ordenens historie i Danmark kan kun to munke komme på tale. Det er *Mathias* eller *Matthæus Svendsen* og *Niels Christensen*. Af disse vides den første at have været dansk provincialvikar i 1461 og siden provincialprior fra 1462 til cirka 1472⁸⁶. Niels Christensen var provincialprior fra 1475 til cirka 1483⁸⁷.

Det er mest sandsynligt, at det er *Mathias Svendsen*, der er afbildet i denne flig af kirken. For det første giver en grundig undersøgelse af det meget fragmentarisk bevarede skriftbånd til resultat, at munkens fornavn har indeholdt et *ae* og hans efternavn først et *s* og derpå et *nonis*. Disse bogstaver findes alle i Mathias Svendsens latinske navn, hvis fornavnet har været skrevet Matthæus, således som det også læses et sted i generalkapitelakterne⁸⁸. Desuden kan man pege på, at

[85] Trithemius p. 45, cf. Monumenta p. 404 og Xiberta pp. 317-323.

[86] Lunds ärkestifts urkundbok, ed. Lauritz Weibull, IV p. 7, Acta Capitulum Generalium I pp. 239 og 247.

[87] Acta Pontificum Danica IV no. 2661, Lunds ärkestifts urkundbok IV p. 294, Acta Capitulum Generalium I pp. 266 og 286.

[88] Acta Capitulum Generalium I p. 247.

klostret i Sæby blev oprettet i 1469, det vil sige i Mathias Svendsens embedstid som provincial. Når man samtidig ved, at han spillede en aktiv rolle ved grundlæggelsen⁸⁹, bliver det meget sandsynligt, at det er ham, munkene i Sæby har ladet afbilde i deres kirke.

Hvornår Mathias Svendsen døde, og hvad der ellers er sket i hans embedsperiode, ved vi ikke. Det er derfor også uklart, hvorfor han er afbildet med et musikinstrument i hænderne. Læser vi imidlertid skriftbåndene korrekt, finder vi ordet *indust...*, hvilket må være enten *industria* (energi, iver, flid) eller *industrius* (virksom, energisk, flittig) – og fortsættelsen kunne passende have været ved grundlæggelsen af klostret i Sæby – samt ordet *lector e...* Det kan kun betyde, at han havde været lektor i klostret i Helsingør, før han blev provincialprior.

20. *Johannes Marre* var engelsk karmelitermunk. Han er ret ukendt, da man kun ved, at han stammede fra York, at han var doktor i theologi fra universitetet i Oxford, samt at han har skrevet et polemisk skrift mod John Wycliff's tilhængere. Han skulle være død i Doncaster den 8. marts 1407⁹⁰.

21. *Johannes Horneby* var fra klostret i Lincoln i Midtengland. I 1374, da han var magister i theologi og regens for ordenens studiehuse i Cambridge, skrev han et defensorat mod dominikaneren Johannes Stokes, der havde rejst tvivl om troværdigheden af karmeliternes tradition om profeten Elias som stifter af ordenen. Desuden er han omtalt som forfatter af en prædikensamling. Han døde som prior for klostret i Lincoln i 1380⁹¹.

22. *Nicolaus Mardh (Niels Mord)* var ordenens tredje danske provincialprior. Han omtales første gang som viceprovincial den 3. september 1482 i forbindelse med grundlæggelsen af karmeliternes kloster i Århus⁹². Dernæst findes han nævnt som provincialprior den 2. april 1486 og den 20. september 1493⁹³. Hvornår han trådte tilbage, vides ikke, men det er formodentlig sket mellem 1498 og 1503, da han

[89] *Acta Pontificum Danica* IV no. 2662.

[90] *Trithemius* p. 47 og *Daniel a Virgine Maria* II p. 1117.

[91] *Trithemius* p. 46, cf. *Xiberta* p. 172, *Smet: The Carmelites* p. 64 og *Monumenta* p. 215 note 3.

[92] *Acta Pontificum Danica* IV no. 2828. Ved gengivelsen af 3 breve fra 1481 er han fejlagtigt identificeret med Niels Christensen i *Lunds årkestifts urkundbok* IV pp. 335, 339 og 394.

[93] *Lunds årkestifts urkundbok* V p. 7 (= *Acta Pontificum Danica* IV no. 3013) og *Aarsberetninger fra Geheimearchivet* III Tillæg p. 18.

er omtalt i akterne fra generalkapitlet i 1498, men ikke i 1503, hvor Anders Christensen er nævnt som provincial⁹⁴.

I Sæby kirke omtales Niels Mord med det længste og mest indholdsrige skriftbånd, der tillige er den vigtigste biografiske kilde til hans liv. Det fremgår heraf, at han var fra Jylland, at han stod bag oprettelsen af klostret i Århus, at han var den tredje danske provincialprior. Desuden fortælles, at han var kyndig i den hellige skrift, dygtig til at prædike for folket og interesseret i ordenen.

Hele strukturen og adskillige af oplysningerne i dette skriftbånd er taget fra Trithemius' biografi af den nedertyske munk *Johannes de Aqua veteri*. Det er altså lånte fjer! Alligevel må karakteristikken anses for dækkende, da afstanden i tid mellem Niels Mords embedstid og færdiggørelsen af kalkmalerierne i kirken er ganske kort. Munkene i Sæby kunne næppe karakterisere ham med lånte vendinger, hvis de ikke havde noget hold i virkeligheden.

23. *Sibertus de Beka* var født i Geldern 1260-1270. Som ung indtrådte han i klostret i Köln, og 1310-12 studerede han ved universitetet i Paris, hvor han blev den tyske provins' første magister i teologi i 1316. Inden da havde han i 1312 været prior i Geldern, 1315-17 prior for klostret i Köln og 1317 provincialprior. Året efter, da Tyskland blev delt i to ordensprovinser, blev han provincial for den nedertyske provins. Dette embede havde han til 1330⁹⁵. Han døde i Köln den 29. december 1332.

Sibertus de Beka var en aktiv deltager i tidens religiøse debat. Således skrev han mod mester Eckert og i 1327 var han en af de teologer, pave Johannes XXII konsulterede inden fordømmelsen af Marsilius af Padua's skrift »Defensor pacis«. Mest udbredt og af størst betydning blev dog hans skrifter om ordenen. Han udgav således ikke alene generalkapitlernes bestemmelser, men også en samling *Considerationes* om ordensreglen. Heri forklarede han de ændringer, der var indført i det 13. århundrede for at lette overgangen fra det kontemplative eneboerliv til tiggermunketilværelsen i byerne. Senere publicerede han et *Bullarium Carmelitarum* med ordenens privilegier og et *Ordinale* med dens ritualer og liturgi. Denne bog skulle efter bestemmelserne på generalkapitlet i London 1312 anvendes af hele

[94] *Acta Capitulorum Generalium* I pp. 292, 302, 306 og 317.

[95] *Acta Capitulorum Generalium* I pp. 19, 20, 24, 27 og 31, *Monumenta* pp. 190-192.

ordenen. Den var i brug indtil 1850⁹⁶. Han var derfor en af ordenens mest kendte medlemmer.

24. *Franciscus Martini (Marti)* var fra klostret i Barcelona. Han studerede 1372-1376 ved universitetet i Paris, hvor han blev magister i 1380. I året 1400 valgtes han til provincialprior for Catalonien, men anerkendtes ikke af alle på grund af paveskismaet. Han regnes for at have været en dygtig prædikant, der havde forfattet to skrifter, det ene om jomfru Marias uplettede undfangelse, det andet om karmeliterordenens historie. Hvornår han døde, vides ikke⁹⁷.

[96] *Trisse* og *Grossi* hos *Xiberta* pp. 25 og 52, *Trithemius* pp. 38-39, cf. *Koch* pp. 23, 28 og 32 samt *Monumenta* pp. 190-192, *Xiberta* pp. 142-166 og *Smet*: The Carmelites pp. 39 og 63.

[97] *Acta Capitulorum Generalium* I pp. 60 og 70, *Trithemius* p. 46, cf. *Monumenta* pp. 433-434 og *Xiberta* pp. 453-461.

*English Summary***THE CARMELITE FRIARS IN THE CHURCH OF SÆBY**

The Carmelite convent at Sæby, Northern Jutland, was founded in 1467. It was the fourth convent of this order in Denmark. It was dissolved in 1536. Of the original monastic buildings only the church remains today. It was originally a parish church, but its present appearance is a result of the alterations made by the friars towards the end of the fifteenth century.

In this church is a series of murals dating from about 1500. On two of the vaults of the church you can see eight episodes from the childhood of Our Lady, taken from the apocryphal gospel of Pseudo-Matthew. Illustrations like these are very rare in Denmark today. The only place where a similar series can be found is in the former Carmelite church at Sølvesborg in Blekinge (formerly belonging to Denmark, now part of Sweden). Although the Marian devotion was dominant everywhere in the late Middle Ages, the paintings in the two churches reflect the particular Marian ideology of the Carmelite order, and thus illustrate a specifically Carmelite tradition.

Another Carmelite tradition can be found in the smaller paintings in the corners. Here you see 24 friars of the Carmelite order. A ribbon, painted above each figure, gives the name and other pieces of personal information about the friar, it represents. As those ribbons survive in a rather mutilated condition it has so far only been possible to identify some of the friars. The author of the present article has discovered that the legends of 22 of the 24 ribbons have been copied from a catalogue of 75 illustrious Carmelites, written 1492 by John Trithemius, abbot of the Benedictine Abbey in Spanheim, Germany. On the basis of this, combined with the knowledge we have about the Carmelite order in Denmark, the author is able to identify 23 of the 24 friars. With reference to Trithemius it is argued that the intention behind the paintings was that by looking at them the friars in Sæby might grow in virtue and devotion.

The author then deals with the question of selection, where the assumption used to be that the decisive factor was the friars' »accomplishment in theology«. The present author attempts to answer this question by a brief classification according to the time, nationality, rank, holiness, education, activities etc. of the friars mentioned by

Trithemius. The aim is to ascertain whether the different groups are represented in Sæby. On the basis of this he concludes that the Danish friars were not interested in the illustrious contemporary members of their order, nor in holiness and rank, nor in humanistic learning. Positive criteria for the selection are far more difficult to establish. The only thing common to the foreign friars who are represented in Sæby is that they are all writers, but since all 75 friars listed by Trithemius left some writings this does not in itself account for the selection of the present 22. Likewise it appears that only a few of them can be regarded as important – the majority are more or less obscure friars from the fourteenth century. Since it is not possible to answer the question definitively, the author advances the hypothesis that the monastic library of Sæby may have contained copies of the writings of the friars in question, and that that accounts for the wish to have them represented in the church. He considers a number of objections to this solution, especially the fact that only very few manuscripts of the writings of the Carmelites seem to have existed, but he does not find this a serious objection, as our knowledge of the libraries of the Carmelite friaries is still very sporadic.

However, the question of whether or not a library has been influential in the embellishment of the church is irrelevant when it comes to an interpretation of the ideology of the paintings themselves. It turns out that all the foreign friars represent a scholastic tradition within the Carmelite order. Therefore, the assumption which has been made that the paintings show an »intellectual humanistic mentality« is wrong, as is the inference from them that they explain why many of the most outstanding characters of the Danish reformation – Lutheran as well as Catholic – came from the Carmelite Order. If a general conclusion can be made from the Sæby murals to the whole Danish province there is nothing to support the view that the Danish Carmelites were particularly interested in biblical humanism and Catholic reformism. It was probably not until the 1520s that the new humanistic departure whose central character was the famous Paulus Helie began.

Finally the author provides some biographical information about the friars as they will probably be unfamiliar to present-day Danish readers.